

BUXORO VA XIVA SOVETLAR BOSQINI ARAFASIDA JADIDCHILIK HARAKATI. YOSH XIVALIKLAR FAOLIYATI

Xolmurodov Murodjon Sharif o'g'li

Osiyo xalqaro universiteti tarix yo'nalishi talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10809252>

Annotatsiya. Xiva xonligi Turkistonda Temiriylar davridan keyingi tarqoq siyosiy tuzilmaning muhim agenti edi. Rossiya tomonidan bosib olingan G'arbiy Turkiston o'lkalari 1873-yilda Rossiya mandatiga aylandi. Turkistondagi islohotchi jadidchilik harakati texnik, ijtimoiy va siyosiy islohotlardan so'ng dastlab ta'lim va madaniyatdagi islohotlarga e'tibor qaratdi va tabiiyki bu harakat Xiva va Buxoro xonliglariga ham ta'sir ko'rsatdi. Rossiyadagi 1905 va 1907 yillardagi qo'zg'olonlarning kuchli ta'sirini boshdan kechirgan Turkistondagi jadidchilik harakati islom olamidagi demokratik harakatlarga ta'sir ko'rsatdi. Usmonlilarning Jon Turklar (Yosh Usmonlilar) harakatining ta'siri bilan Turkistondagi harakat "Yosh Xivaliklar faoliyati" nomini oldi va bolsheviklar ta'siridagi "Yosh Xivaliklar harakati" siyosiy yo'naltirilgan inqilobiy harakatga aylana boshladi. Ularning asosiy maqsadi Rossiya podsholigi zulmidan qutulib, demokratik davlat barpo etish edi. Shunday qilib, ular o'z maqsadlarini amalga oshirish uchun harakatning yo'nalishini o'zgartirgan bolsheviklarga yordam berishni xohladilar. Ushbu maqola Rossiya tuzumi ostida bo'lgan Turkiston xonliglaridagi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy ahvolni tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: temuriylar, siyosiy ahvol, savdo-sotiq, aholi statistikasi, demografik holat, inqiloblar, yosh xivaliklar harakati.

BUKHARA AND XIV THE ATTACK ON THE EVE OF THE SOVIET INVASION. ACTIVITIES OF YOUNG PEOPLE

Abstract. The Khanate of Khiva was an important agent of the fragmented political structure in Turkestan after the Temirids. In 1873, the territories of West Turkestan occupied by Russia became a Russian mandate. The reformist Jadidism movement in Turkestan, after technical, social and political reforms, first focused on educational and cultural reforms, and naturally this movement also influenced Khiva and Bukhara khanates. The Jadidist movement in Turkestan, which was heavily influenced by the uprisings of 1905 and 1907 in Russia, influenced democratic movements in the Islamic world. Under the influence of the Ottoman John Turks (Young Ottomans) movement, the movement in Turkestan was named "Yosh Khivalik activities", and under the influence of the Bolsheviks, the "Yosh Khivalik movement" began to turn into a politically oriented revolutionary movement. Their main goal was to get rid of the tyranny of the Russian tsar and establish a democratic state. Thus, they wanted to help the Bolsheviks, who changed the direction of the movement to achieve their goals. This article analyzes the social, economic and political situation in the Khanate of Turkestan under the Russian regime.

Key words: Timurids, political situation, trade, population statistics, demographic situation, revolutions, movement of young Khiva people.

БУХАРА И XIV НАПАДЕНИЕ НАКАНУНЕ СОВЕТСКОГО ВТОРЖЕНИЯ. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. Хивинское ханство было важным фактором раздробленной политической структуры Туркестана после периода Темиридов. В 1873 году

окупированные Россией территории Западного Туркестана перешли под российский мандат. Реформистское движение джадидизма в Туркестане после технических, социальных и политических реформ сначала сосредоточило свое внимание на образовательных и культурных реформах, и, естественно, это движение также оказало влияние на Хивинское и Бухарское ханства. Джадидистское движение в Туркестане, находившееся под сильным влиянием восстаний 1905 и 1907 годов в России, оказало влияние на демократические движения в исламском мире. Под влиянием османского движения Иоанна Тюрка (Молодых Османов) движение в Туркестане получило название «Деятельность Йоша Хивалика», а под влиянием большевиков «движение Йоша Хивалика» начало превращаться в политически ориентированное революционное движение. Их главной целью было избавиться от тирании русского царя и создать демократическое государство. Таким образом они хотели помочь большевикам, изменившим направление движения для достижения своих целей. В данной статье анализируется социально-экономическая и политическая ситуация в Туркестанском ханстве при российском режиме.

Ключевые слова: Тимуриды, политическая ситуация, торговля, статистика населения, демографическая ситуация, революции, движение хивинской молодежи.

Kirish.

Temuriylar davlati parchalanganidan keyin Turkiston geografiasida tarqoq siyosiy tuzilma vujudga keldi. Turkiston geografiasining diniy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy tuzilishiga salbiy ta'sir ko'rsatgan bu siyosiy tuzilma turli jarayonlar orqali taxminan 400 yil davom etdi va bu yerlarning ruslar va xitoylar tomonidan bosib olinishiga yo'l ochdi. Xonlik davri deb ataladigan va 1920-yil 2-sentyabrda bolsheviklar tomonidan Buxoro shahrini bosib olishi bilan yakunlangan bu davrdan so'ng G'arbiy Turkistonda bolsheviklar Rossiyasi ta'sirida Buxoro va Xorazm respublikalari tashkil topdi.

Turkiston geografiasida vujudga kelgan jadidchilik harakati tarafdorlarining ko'pchiligi bu davlatlarni boshqarishda qatnashgan. Bu davlatlar Turkistonni modernizatsiya qilish va demokratlashtirish tarixida ilk respublikalar bo'lgani uchun muhim o'rin tutadi. Ikki respublikadan biri bo'lgan Xorazm Sho'ro Respublikasining vujudga kelishiga sabab bo'lgan siyosiy harakat "Yosh xivaliklar harakati" deb nomlangan. Xiva xonligidagi Yosh Xivaliklar harakati Turkistonda vujudga kelgan jadidchilik harakati bilan chambarchas bog'liq.

Bu tadqiqotda jadidchilik har tomonlama muhokama qilinmay, faqat Xiva xonligida vujudga kelgan va rivojlanib, keyinchalik yosh Xivaliklar nomini olib siyosiy lashib ketgan qismiga alohida urg'u berilgan. Xivadan tashqarida jadidchilik harakati haqida ko'plab tadqiqotlar mavjud bo'lsada, Buxoro va Xivada mavjud xonlik va amirlik ma'muriyatlariga qarshi siyosiy harakatga aylangan jadidlar harakati sho'rolarning salbiy ta'siri va vasiyligiga qaramay, yangi tashkil etilgan Buxoro va Xorazm respublikalarida konstitutsiyaviy boshqaruvni e'lon qilishga muvaffaq bo'ldi.

Bu jumhuriyatlarda konstitutsiyaviy asosda ishlab chiqilgan demokratik boshqaruv Turkiston geografiasining demokratiya nuqtai nazaridan jahon andozalariga yetishi uchun pog'ona bo'lishi mumkin edi. Biroq jadidchilik harakatining siyosiy lashuv jarayoniga aralashgan

sotsializm g'oyasi va sovet omili demokratlashtirish nomi bilan boshlang'ich bosqichida bo'lgan bu harakatni izdan chiqardi. Bu jarayonda bu respublikalar Sovet Ittifoqi tarkibiga kiritildi va jadidchilarning aksariyati sovet ma'muriyati tomonidan yo'q qilindi. Bunday salbiy holatga qaramay, Sovet davrida olib borilgan tadqiqotlarda sovet ta'siri ijobiy baholandi.

Biroq 1934-1938 yillardagi Katta Terror (Repressiya) yillarida Stalin kommunistik partiyaga qo'shilgan minglab mahalliy kadrlarni turli sabablarga ko'ra jadidchi millatchilar safidan chiqarib yubordi, ularni qonundandan og'ishda aybladi. Garchi Stalin davrida o'ldirilgan jadidchi ziyolilarning bir qismi Xrushchev davrida oqlangan bo'lsada, jamiyatni intellektual hayotda yetakchilik qiladigan ziyoli qatlam asosan yo'q qilindi. Shuningdek, sovet davrida Sh. Inayetov, G. Nepesov, N. X. Kalenderov kabi tarixchilar asarlarida umumiy Turkistondagi jadidchilikni, shuningdek, Yosh buxoroliklar va Yosh xivalik harakatini mahalliy burjua harakati sifatida, xalqdan ajralgan, bir tomonlama hukmronlik ostida ko'rsatishga harakat qilingan.

Jadidchilarning siyosiy g'oyalari haqida sovet davri adiblaridan biri bo'lmish Babaxo'jayev shunday deydi: 20-asr boshlarida Rossiyada burjua millatchilik harakati jadidchilik nomini oldi. Panturkizm va panislamizm maqsadlariga qaratilgan sedidizm. Bunday munosabat faqat sovet davri bilan chegaralanib qolmadi. Sovet Ittifoqidan oldingi Rossiya hukumati, shuningdek, rus turklari orasidagi har qanday ilg'or harakatni milliy, diniy yoki madaniy panisломistik deb atagan. U bu harakatlarga ergashdi, ularni jinoiy javobgarlikka tortdi va ularni kurash nishoni deb bildi.

Bunday munosabatning sababi, Rossiya musulmonlari orasida rivojlanish va taraqqiyotga imkon beradigan fikriy harakatlar, oxir-oqibatda Rossiya gegemonligidan qutulishni maqsad qilgan siyosiy harakatga aylanish salohiyatiga ega edi. Adeep Xolid jadidchilarning siyosiy tushunchasi haqida quyidagi fikrlardan foydalanadi: ...Jadidchilik tushunchasini oddiy "panturkizm" yoki "panisломizm" emas, balki etnik kelib chiqishi bilan "mahalliy musulmon millatchiligi" deb tushunish mumkin.

Bu harakatdagi milliy va diniy xususiyatlar doimo bahs mavzusi bo'lib. Turkistonning Rossiya tomonidan bosib olinishi davrida Xiva xonligi Buxoro va Qo'qonga nisbatan ishg'olga nisbatan chidamliroq pozitsiya ko'rsatdi. 1717 yilda yuborilgan ekspeditsiyaning Xiva xonligi tomonidan vayron qilingani ruslar xotirasida chuqur iz qoldirdi. Bu voqea Rossiyaning xalqaro siyosiy maydonda buyuk davlat sifatida qabul qilina boshlagan Pyotr I hukmronligi davriga to'g'ri kelgani rus-xiva munosabatlarida burilish nuqtasi bo'lishiga sabab bo'ldi.

Bu voqeaga tayinlangan Aleksandr Bekovich Cherkaskiy o'zining taklifiga binoan 3500 askar bilan Xiva shahriga kirishga muvaffaq bo'ldi; Biroq, Xiva xoni Sher G'ozixon (1715-1727) rus askarlarini uylarga taqsimlashni taklif qildi va ular tarqatilgan uylarda barcha rus askarlarini, shu jumladan Cherkaskiyini ham yo'q qilishni ta'minladi. Ruslar 122 yildan so'ng, o'zlarining bosqinchilik harakatlarini qayta boshlashga muvaffaq bo'ldilar. Xiva xonligi tarixidagi eng muhim tanaffus 1873 yilda sodir bo'ldi.

Chunki Girshfeld, M.N.Galkin va V.Labocheskiylarning tadqiqotlariga asoslanib, ular Xiva xonligi aholisini 400-900 ming kishi, yer maydonini esa 62237,2 kv.km Arxiv hujjatlariga ko'ra, 1910-yillarda mamlakat aholisi taxminan 1 million 200 ming kishini tashkil etgan. M.Y.Yo'ldashevdan Q.Rahmonov yetkazgan ma'lumotlarga ko'ra, Xiva xonligi aholisi 800 ming kishi bo'lib, aholining 64,7 foizi o'zbeklar, 26,8 foizi turkmanlar, 3,8 foizi qoraqalpoqlar, 3,4 foizi

qozoqlar. boshqa xalqlar 21 % ni tashkil etgan. Respublika hududi va aholisi haqida aniq ma'lumotlar yo'q.

Xiva xonligining aholisi va sur'atlari haqida manbalarda turli raqamlar keltirilgan. Shu sababli Xorazm tarixining 19-asr oxiri 20-asr boshlarini qamrab olgan davri ustida ish olib boruvchilar; Rus qo'shinlari 1873-yil 29-mayda Xiva shahriga kirib, uzoq yillar davom etgan loyihani yakunlab, Xiva xonligini Rossiyaga bog'ladilar. O'sha yilning 12 avgustida Kaufman va Said Muhammad Rahim Xon II. Ikki davlat o'rtasida imzolangan shartnomasi bilan Xivada to'liq mustamlakachilik tartibi o'rnatildi.

Mamlakatni boshqarish xonga topshirilgan bo'lsada, Xiva xonlari rus imperatorlarining sodiq xizmatkorlariga aylantirildi. Xiva xonligiga Rossiyaning ruxsatisiz boshqa davlatlar bilan aloqa o'rnatish taqiqlangan edi. Bir tomondan og'ir urush tovonlari xalq zimmasiga soliq yukini oshirayotgan edi. Ichki ishlarda erkin, tashqi ishlarda esa Rossiyaga qaram bo'lgan Xivada an'anaviy davlatchilik tushunchasi Rossiya tomonidan davom ettirildi. Rossiyadagi podshoh tuzumi Xivada podshoh tuzumining davom etishini ta'minlagan bo'lsada, Rossiyada sodir bo'layotgan voqea va o'zgarishlar yarim mustaqil Xivaga bevosita ta'sir ko'rsatdi.

Xiva xonligi 1873-yildan boshlab Rossiyaga tobe bo'lganidan so'ng to u to'xtamaguncha uni Said Muhammad Rahimxon II (1864-1910), Isfendiyorxon (1910-1918) va Said Abdullaxon (1818-1920) ismli uch hukmdor boshqargan. Xiva xonligi taqdirini belgilab bergan ijtimoiy-madaniy voqealar rivojlangan bu davrda Rossiyada sodir bo'lgan har bir siyosiy voqea Xiva xonligiga ham chuqur ta'sir ko'rsatdi.

Markazi Rossiya bo'lgan Xiva xonligining 1920-yilgacha, ya'ni Xiva xonligi parchalangan sanagacha ta'sir qilgan muhim voqealar 1905 va 1917 yillarda sodir bo'lgan inqiloblardir. 1905-yilda Rossiyada boshlangan siyosiy harakatlar birinchi jahon urushi davrida fevral va oktyabr inqilobiga sabab bo'lgach, chor tuzumi boshqargan Xiva xonligi ham bu siyosiy o'zgarishlardan o'z ulushini oldi.

Xulosa

Turkiston xalqining haqli va insonparvar talablarini bildiruvchi ziyolilar harakati sifatida xalq vijdoniga qanday ta'sir ko'rsatishini, uning siyosiy harakatga aylanish imkoniyatlarini hisobga olgan Sovet ma'muriyati Turkiston geografiyasida bu g'oyani obro'sizlantirishga harakat qildi. Biroq har qancha sa'y-harakatlarga qaramay, bu harakat va uning vakillari Sovetlar parchalanganidan keyin vujudga kelgan mustaqil turk respublikalarida qo'llab-quvvatlandi. Vaqt o'tishi va sho'ro ma'muriyati olib kelgan vayronagarchiliklarga qaramay, jadidchilikning bugungi Turkistonda o'z bag'riga olishi bu g'oyaning yaqin Turkiston tarixi va ma'rifiy hayotidagi muhim ulushidan kelib chiqadi.

REFERENCES

1. Andican, Ahat, Turkiston tashqarisida kurash, Sedidizmdan Mustaqillikka, Emre nashrlari, Istanbul 2003
2. Bekker, Seymur, Rossiyaning Markaziy Osiyodagi protektoratlari (Buxoro va Xiva, 1865-1924, RoutledgeKurzon, Nyu-York 2004 yil
3. Dalimov, Ulug'bek, Turkistonda Cedit Mekteplari, Universitit Publications, Toshkent 2006

4. Kanlidere, Ahmet, “Sovet va turk tarixshunosligida rus musulmonlarining fikrlash tarixi”, Turkshunoslik adabiyoti jurnali, 2-jild, 1-son, (2004), 149-181-bet
5. Matkarimova, Nezaket Maqsudovna, Xorazmdagi demokratik harakatlar tarixi, 1900-1924, Urganch davlat universitetida tarix fanlari magistri ilmiy darajasini olish uchun dissertetuya, Urganch 2002 yil.
6. Sadikov, A., Hive Halk Revolitsiyesining Galabesi, O'zbekiston SSR Fan Nashriyati, Toshkent 1967
7. Toshpo'latova, S. (2024). ETHNOLINGUISTICS OF ETHNOLOGIES OF BUKHARA. *Modern Science and Research*, 3(2), 1004–1011. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/29523>
8. Toshpo'latova, S. (2024). ETHNOLINGUISTICS. *Modern Science and Research*, 3(2), 500–507. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/29386>
9. Toshpo'latova, S. (2024). RELIGIOUS ANTHROPOLOGY. *Modern Science and Research*, 3(1), 504–510. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/28281>
10. Shakhnoza Shuhratovna, T. (2023). M. S. ANDREYEV'S WAY OF LIFE. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(10), 655–659. Retrieved from <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/2280>
11. Toshpolatova Shakhnoza Shuhratovna. (2023). ETHNOLOGICAL ANALYSIS OF NATIONAL COSTUMES AND RITUALS OF TAJIKS IN THE WORKS OF M. S. ANDREYEV. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(12), 42–47. <https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume03Issue12-08>
12. Toshpo'latova , S. (2023). M. S. ANDREYEV-SCIENTIFIC CAREER. *Modern Science and Research*, 2(12), 801–807. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/27191>
13. Sh.Sh.Toshpo'latova, & I.N.Naimov. (2023). M.S. ANDREYEV – O'RTA OSIYO XALQLARI ETNOGRAFIYASINING YIRIK OLIMI. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(8), 1214–1222. Retrieved from <https://humoscience.com/index.php/itse/article/view/698>
14. Toshpulatova Shakhnoza Shuhratovna. (2023). ETYMOLOGY OF TAJIK MARRIAGE CEREMONY. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(11), 17–23. <https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume03Issue11-05>
15. Toshpo'latova , S. S. (2023). TOJIKLAR MILLIY KIYIM-KECHAKLARI VA “BESHMORAK” MAROSIMINING ETNOLOGIK TAHLILI. *SCHOLAR*, 1(28), 395–401. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/5071>
16. Naimov, I. & Toshpo'latova, S. . (2023). MARRIAGE CEREMONY OF TAJIKS IN THE WORK OF MIKHAIL STEPANOVICH ANDREYEV “TADJIKI DOLINI KHUF”. *International Journal of Intellectual Cultural Heritage*, 3(1), 12–16. Retrieved from <https://ihm.iscience.uz/index.php/ijich/article/view/205>
17. Toshpo'latova, S. (2023). ETHNOLOGICAL ANALYSIS OF CALENDRIAL CALCULATION AND LENGTH MEASUREMENTS OF KHUF VALLEY TAJIKS IN

- THE RESEARCHES OF M.S. ANDREYEV. *Modern Science and Research*, 2(10), 291–299. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/25092>
18. Toshpo'latova, S. & Ashurova, G. (2023). THE HISTORY AND DESCRIPTION OF THE WORK OF M. S. ANDREYEV - "ARK BUKHARI". *Modern Science and Research*, 2(9), 404–409. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/24229>
19. Toshpo'latova, S. (2023). A STUDY OF THE WEDDING CEREMONY OF THE TAJIKS OF AFGHANISTAN. *Modern Science and Research*, 2(9), 84–89. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/23903>